

BEVEZETÉS

2005-ben ünnepeljük József Attila születésének századik évfordulóját. Ebből az alkalomból jelenik meg – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által meghirdetett centenáriumi pályázat egyik nyerteseként és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával – a Thalassa jelen, 2005/2–3. száma. József Attilát különleges kapcsolat fűzi a magyarországi pszichoanalízis történetéhez. Egyike volt azoknak a – huszadik század első évtizedeiben fellépő – íróknak, akik fontos szerepet játszottak a pszichoanalízis irodalmi recepciójában Magyarországon. A Nyugat köréhez tartozó írók voltak az elsők, akik költői vagy prózai műveikben, esszéikben és tanulmányaikban felhasználták a pszichoanalízis fogalmait, illetve a lélek-elemzés szemléletmódját alkalmazták a belső valóság ábrázolásában. József Attila e recepciótörténetnek már második nemzedékéhez tartozik. Nem csak írói eszközként és gondolati paradigmaként alkalmazta, hanem át is élte a pszichoanalízist – elsősorban mint páciens, aki több analitikussal volt rövidebb-hosszabb terápiás kapcsolatban. Ez az életrajzi tény azután műveiben is visszhangra talált. Mint Lengyel András írja, „[...]bár kétségkívül páciensként ismerkedett meg a pszichoanalízissel, ismereteit hamar önmaga és a világ mélyebb és összetettebb értelmezésére használta föl. Önanalízisei és ezek gondolkodástörténeti következményei egy olyan, sok szövegben jelen lévő pszichoanalitikus »narratívá«-vá állnak össze, amely egyéni sorsát, költészetét is mélyen meghatározta, s amelynek részletekbe hatoló, finom elemzése megkerülhetetlen.”¹

József Attila és a pszichoanalízis kapcsolatának kutatása hosszabb múltra tekintet vissza; a költő „freudista kötődéseinek” (újra)felfedezése és szisztematikusabb elemzése a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől kezdve jelentősen hozzájárult a magyarországi pszichoanalízis újralegitimálásához és történeti múltjának feltárásához. A kutatómunka során olyan – alapvető kiindulópontul szolgáló – művek jelentek meg, mint Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András „Köztetek lettem én bolond...” című könyve 1982-ben, vagy a Horváth Iván és Tverdota György által szerkesztett „miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila című kötet. Eme könyvek – és más, időközben megjelent cikkek, tanulmányok – nyomán ma már elég pontosan ismerjük József Attila pszichoanalízissel való találkozásainak kronológiáját és fő dokumentumait. Éppen ezért jelen számunkban nem foglalkozunk a József Attilát ért különféle terápiás hatások vizsgálatával vagy minősítésével, sem pedig betegségdiagnózisának sokat vitatott (és nehezen, talán sohasem eldönthető) kérdésével.

¹ Megújulás vagy deformáció és bomlás. A József Attila-irodalom áttekintése. *Holmi* XVII. 4. 2005. április 474–493. 487. old.

Ehelyett inkább a Lengyel András által jelzett „pszichoanalitikus narratívának” a finomabb elemzéséhez, a kontextusok, gondolati hatások és párhuzamok feltárásához szeretnénk hozzájárulni.

E hatások és párhuzamok számbavételét célozza jelen számunk több tanulmánya. Így Valachi Anna dolgozata Ferenczi Sándor műveinek József Attilára gyakorolt hatását rekonstruálja, párhuzamot keresve a két „enfant terrible” világlátása között. Szőke György a Babitshoz írt versről, a „Magad emésztő...”-ról mutatja ki, hogy az keletkezését tekintve a költő önanalízisének része. Paneth Gábor írása Hermann Imre „hőtájékoztató elméletének” szemszögéből vizsgálja a fiatal József Attila szonettkorszorúját, Hárs György Péter és Komálovics Zoltán cikke pedig Juhász Gyula 1917-ben papírra vetett „Patologika” című feljegyzéseit veti össze József Attila pszichoanalitikus feljegyzéseivel, a „Szabad-ötletek jegyzéké”-vel. Két dolgozat foglalkozik – igen eltérő szempontból – a későbbi hatásokkal. Zsák Judit a József Attila-kultuszt és annak „dekonstrukcióját” elemzi Orbán Ottó műveiben, Papp Orsolya pedig József Attila „Füst” című versének különféle értelmezéseit mutatja be „laikus” befogadók egy csoportjában.

Az elsősorban József Attila analitikusaként ismert Gyömrői Edit változatos, fordulatokban bővelkedő, az irodalomra, az etnológiára, a képzőművészetre és – József Attila szempontjából nem elhanyagolható módon – a politikára és a freudomarxista törekvésekre kiterjedő életútját Borgos Anna mutatja be. Ehhez kapcsolódik Gyömrői Edit visszaemlékezése Berlinben töltött éveire.

A pszichoanalízis alkotja e számunk valamennyi tanulmányának háttérét és fogalmi keretét, de az írások egy része a pszichoanalízist magát is problematizálja, illetve különféle elméleti irányokból közelít hozzá. Bókay Antalnak a „Nincsen apám se anyám” című verset középpontba állító dolgozata a pszichoanalízis segítségével a szelf-konstrukció és a szubjektivitás szövegeinek természetét ragadja meg, felhasználva azt a dekonstruktív-retorikai elemző technikát, amelyet a pszichoanalízis a nyelvi természetű elfojtott formák feltárása során kifejlesztett. Hasonló szemléletmód jegyében született Varga Zoltán tanulmánya a „Szabad-ötletek jegyzéké”-ről, Barták Balázs dolgozata pedig az Ödipusz-komplexus különféle értelmezési lehetőségeit tematizálja József Attila versei kapcsán.

Jelen számunk azt a felfogást képviseli, amely szerint mind a pszichoanalízist, mind pedig József Attila alkotásait nyitott műnek kell felfognunk. A művek pszichoanalitikus értelmezése és a pszichoanalízis-értelmezések tehát nem zárulhatnak le az életrajz és az analitikus kapcsolatok mégoly teljes feltérképezésével sem. Ám ahogyan József Attila személye és a körülötte zajló viták, feldolgozatlan indulatok és szenvedélyek elhalványodnak, kikerülnek a kortársak és a közvetlen utókor kommunikatív emlékezetéből, úgy válik egyre inkább alapvető, a pszichoanalízis és az irodalomtudomány viszonyát érintő elméleti kérdéssé József Attila és a lélekelemzés közös terének vizsgálata, Peter Brooks kifejezésével a „találkozás és a szembesítés” a pszichoanalízis fogalmi rendszere és a művek között.²

Jelen számunk ezt a találkozást és szembesítést kívánja előmozdítani.

Erős Ferenc

² Peter Brooks: A pszichoanalitikus kritika eszméje. In Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum, Bp. 1997. 43. old.